

АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ МІЖОСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

На основі теоретичного аналізу зарубіжних та вітчизняних досліджень конфлікту розкривається зміст поняття "ситуація конфлікту"

Конфліктологія як інтегративна галузь людського пізнання має практичний характер. На відміну від інших, вона – досить молода наукова дисципліна. Конфліктологія з'явилась у другій половині ХХ століття. У нашій державі процес її становлення розпочався на початку 90-х років. дана проблема розглядалася на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема, в м. Чернівці (1993, 1994 р.р.) та Києві (1995 р.), було здійснено випуск словника-довідника термінів з конфліктології за редакцією М.І. Пірен, Г.В. Ложкіна (1995 р.), навчального посібника "Конфлікт і згода" А.Т. Ішмуратова (1996 р.), посібника "Основи конфліктології" М.І. Пірен (1997 р.), навчального посібника для вузів "Конфліктологія" А.М. Бандурки, В.А. Друзя (1997 р.) та ін. [1-5].

Метою нашої роботи є дослідження змісту поняття "ситуація конфлікту" і "конфліктна ситуація" та їх порівняльний аналіз.

О.І. Кочетов вважає педагогічну ситуацію "структурною одиницею педагогічного процесу, яка має всі його компоненти" [6, 14], тобто проявляється у будь-яких педагогічних явищах, при розв'язуванні будь-яких задач, включаючи суттєві ознаки, характерні для цілісного виховного процесу. Ми також вважаємо педагогічну ситуацію основним елементом педагогічної системи – вона виступає як одиниця структури, також має базові зв'язки (функціональний елемент) між вихідними станами структурних елементів. Педагогічні ситуації можуть бути конструктивними чи деструктивними. Саме деструктивні – конфліктні, ми спробуємо описати, структурувати та вказати шляхи їх переводу в конструктивний розвиваючий процес.

Перш ніж ми перейдемо до розгляду ситуації конфлікту, вважаємо за доцільне розглянути природу конфлікту, його функції, структуру, динаміку розвитку. Дослідженням конфлікту займаються філософія, соціологія, логіка, історія, політологія, біологія, праксеологія, математика, психологія, педагогіка тощо.

Предметом конфліктології є суперечливі зіткнення різного рівня, а саме: внутрішньоособистісні, сімейні, між індивідами, групами, організаціями, націями, етносами, політичними партіями, державами і т. п. Окремішньо серед наук, які вивчають різні за характером суперечності, виступає психотерапія. Як практична галузь вона спрямована на лікування психічних та нервових розладів, які стали наслідком виникнення внутрішньо-особистісних конфліктів.

Як зазначають О.М. Бандурка, В.А. Друзь: "Конфлікт як наукова категорія носить абсолютний характер свого виявлення і зустрічається у всіх формах життєдіяльності" [1:63]. Міжособистісний конфлікт, як базовий елемент нашого дослідження, розглядається у просторі соціально-психологічної традиції.

Перш за все розглянемо саме поняття конфлікт. Воно походить від латинського *conflictus* – зіткнення. Зіткнення між чим, ким? Саме воно і визначає різноманітні підходи щодо конфлікту. До нашого часу конфліктологія як наука не завершила свого становлення, і як наслідок не існує усталеної термінології. Ми поділяємо думку А.О. Ручка і В.В. Танчера "... що з теоретичних положень трьох німецьких умів – К. Маркса, М. Вебера і Г. Зіммеля ... власне і виникла теорія конфлікту в усіх її модифікаціях [7:164]".

Починаючи з кінця 50-х років ряд західних вчених прагнули розробити загальну теорію конфлікту, що певною мірою їм вдалося. Перш за все, серед них слід виділити Л. Козера, Р. Дарендорфа, Дж. Рекса, К. Болдіна, Т. Шеллінга, Л. Коллінза, Ю. Хабермаса, М. Дойча. Конфліктологія формувалась у полі соціологічної парадигми і з самого початку тяжіла до аналізу макропроцесів у соціальних системах (суспільні формації та відносини, держави, нації, партії, соціальні громадські інститути, тощо). Найбільш характерним для неї є запропоноване Л. Козером тлумачення конфлікту як "боротьби, яка виникає із-за дефіциту влади, статусу або засобів, необхідних для задоволення цінностей і домагань, і передбачає нейтралізацію, ущемлення або знищення цілей противника [8:120]".

На рівні міжіндивідуальних зв'язків соціальні конфлікти в основному досліджувались у психологічній парадигмі та теорії ігор і рішень. В американській і західноєвропейській соціальній психології у 60-80-ті рр. ХХ століття сформувались в основному дві методологічні концепції конфлікту: мотиваційна та когнітивна. Російські вчені Р.Л. Кричевський і К.М. Дубовська до вище названих додають ще дві – діяльну та організаційну. Найбільш повно природа конфлікту на теоретико-емпіричному рівні досліджена в межах мотиваційного підходу.

У вітчизняних дослідженнях конфлікт в основному розглядається як "зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок та поглядів опонентів або суб'єктів взаємодії [9:174]". Західні соціальні психологи по-різному трактують дане явище. Так, зокрема, К. Фінк робить акцент на "психологічному або інтерактивному антагонізмі", Х. Тоузед ключове значення надає поняттю влада, В. Крайдлер – "... несумісним відмінностям один від одного або загрозу власним ресурсам, можливостям, потребам, цінностям [10:71]", М. Дойч вважає "зіткнення несумісних дій" основною ознакою конфлікту тощо. Велика увага ними була приділена розмежуванню термінів "конфлікт" і "суперечність", "конфлікт" і "конкуренція", "конфлікт" і "агресивність", "ворожість". Своє оформлення і певною мірою завершення мотиваційний підхід набув у працях М.Дойча. Вчений наголошував на тому, що конфлікт стає реальністю лише за умови його сприймання хоч одним із суб'єктів як конфлікт. Це ключове положення вказує на певну умовність, штучність щодо розділення мотиваційного і когнітивного підходів у дослідженні конфліктів.

Когнітивне спрямування виникнення конфліктів (в першу чергу міжособистісних) виникло у 70-80 роки ХХ століття. Його розвивали Д.Е. Кравітц, Н.В. Крогіус, Н.І. Фригіна, Ю.П. Пономарьов, А.Т. Ішмуратов, Б.І. Хасан та інші. Когнітивний конфлікт у ході реальної взаємодії проявляється в різних формах. Його виникнення, протікання та затухання обумовлені структурою задачі, характером пізнавальних функцій, когнітивними структурами протиставлених сторін, відхиленнями мислення одного чи обох учасників, мірою узгодженості застосованих ними стратегій поведінки, особливостями між особистісної перцепції індивідів, несумісністю пізнавальних стратегій [11;8;2;12;13].

Діяльнісний підхід був провідним і чи не єдиним спрямуванням у радянській психолого-педагогічній науці. Але досліджень конфліктів, конфліктної взаємодії, конфліктних взаємовідносин з даних позицій здійснено було небагато. Серед науковців, які займалися даними проблемами слід виділити Т.А. Полозову, М.А. Іванова, О.Г. Ковальова, М.М. Рибаківу, А.І. Кочетова, Я.Л. Коломінського, О.О. Єршова та інших. Вчені розглядали характер сумісної діяльності як основний фактор виникнення та розгортання конфлікту [3;6;8;14].

Організаційна концепція міжособистісних конфліктів з'явилася на Заході в теоріях наукового управління та адміністративній школі на початку ХХ століття. Вважалося, що побудова раціональної організаційної структури сприятиме уникненню конфліктів і забезпечить механізм вирішення суперечливих проблем.

Починаючи з середини 50-х років ХХ століття з'являється новий погляд на природу конфлікту в організаційних структурах. Попередження, усунення конфліктів, ухилення від них змінилось на певну бажаність даного явища. Почала домінувати думка про функціональність конфлікту, його розвивальний характер за умови конструктивного ставлення до нього. Серед західних соціологів та психологів, які розробляли даний підхід слід виділити Л. Козера, Р. Дарендорффа, Р. Коллінза, Ю. Хабермаса, Р. Блейка, Дж. Мутона, Ал. Філлі, М. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоурі, Л. Понді, Б. Кабоноффа, В. Зігерта, Л.Ланга та багатьох інших [1;11;8;12;7].

У радянських та вітчизняних дослідженнях організаційного конфлікту основна увага приділялась міжгруповим та міжіндивідним протиріччям у виробничих колективах, ролі керівника у їх розв'язанні. У вирішенні даної проблеми свій внесок зробили Н.В. Грішина, А.Л. Свінцицький, Н.Н. Обозов, Н.С. Данакін, Л.Я. Дяченко, В.П. Шейнов та інші.

На наш погляд, розглянуті підходи щодо сутності конфлікту не суперечать, а лише доповнюють один одного, дозволяють більш об'ємно досліджувати його і, як зазначають Р.Л.Кричевський, К.М.Дубовська, при всій різноманітності підходів, їх можна поєднати "в єдину схему аналізу феномену: організаційний контекст – спільна діяльність – ціле покладання – когнітивні процеси" [14:154].

Узагальнюючи проведений вище аналіз різноманітних поглядів на природу конфлікту, синтезуючи їх, зробимо спробу дати визначення міжособистісному конфлікту. Під ним будемо розуміти зіткнення несумісних соціальних, психологічних, духовних просторів суб'єктів, яке викликає їх протидію. (Погляд на духовний простір ми розглядаємо за Д.В. Кандибою. Його зміст складають образи, уявлення, поняття та супроводжуючі їх переживання і вольові зусилля)/

Узагальнюючи великий досвід західних та радянських учених, Л.А. Петровська в структурі конфлікту виділила наступні елементи: 1) сторони (учасники) конфлікту; 2) умови протікання конфлікту; 3) образи конфліктної ситуації; 4) можливі дії учасників конфлікту; 5) наслідки конфліктних дій. Даному стану структурних елементів відповідає більш спрощена структура – конфліктна ситуація + інцидент (конфліктна взаємодія). При цьому конфліктна ситуація включає суб'єктів можливого конфлікту та його об'єкт. Такий погляд на структуру конфлікту являється найбільш розповсюдженим серед дослідників на терені колишнього СРСР. Виділені Л.А.Петровською стадії (фази, етапи) розвитку конфлікту, як і структура, відповідають загальноприйнятим в західній соціально-психологічній літературі, аналіз якої добре висвітлено в оглядовій статті А.І.Донцова, Т.А.Полозової [8]. До них відносять чотири етапи: 1) виникнення об'єктивної конфліктної ситуації; 2) усвідомлення ситуації як конфліктної хоча б одним із учасників; 3) перехід до конфліктної поведінки (взаємодії); 4) наслідки або розв'язання конфлікту.

Якісно відмінне тлумачення структури конфлікту запропонував І.В. Пономарьов, виділивши пізнавальний, емоційний, вольовий та мотиваційний компоненти. Учений дещо розширив фази розвитку конфлікту. Він прагнув показати його як неперервний багатоступеневий процес, який має власну логіку; вище названі етапи доповнились наступними: передконфліктна стадія, спад напруги в ході протидії, співставлення офіційних і неофіційних оцінок поведінки.

Серед інших досліджень процесу розгортання конфлікту заслуговують на увагу роботи Т.С. Сулімової, Б.І. Краснова, Р. Валтона. Б.І. Краснов у динаміці конфлікту виділяє наступні фази: диференціація, конфронтація, інтеграція; наголошуючи тим самим що конфлікт розпочинається із розмежування між суб'єктами соціальної взаємодії і завершується консолідацією того, що їх розділяє. У Т.С. Сулімової інцидент передє усвідомленням того, що ситуація являється конфліктною принаймні для одного із учасників. Ми вважаємо, що в реальному процесі напруженого зіткнення справедливе як дане твердження, так і зворотне (зворотна послідовність розгортання подій).

Як зазначають О.М. Бандурка, В.А. Друзь "конфлікт в абсолютному смислового розумінні – невід'ємна особливість самоорганізуючого процесу" [1:12]. Сутність будь якого типу та рівня конфлікту визначена фундаментальними законами діалектики – перш за все законом єдності та боротьби протилежностей. Відповідно, джерелом конфлікту являються протиріччя (взаємодія протилежних сторін об'єкту чи системи, яка включає в себе відмінності, поляризацію, зіткнення, антагонізм, розв'язання). Конфлікт часто визначають як "важко розв'язуване протиріччя", "максимально загострене протиріччя", "найбільш напружений спосіб розв'язання значимих протиріч" і т. п.

Безумовно, що протиріччя є необхідною умовою будь-якого конфлікту. Але, чи всі протиріччя в процесі соціальної взаємодії розв'язуються через конфлікт? Відповідь однозначна – ні, коли суперечності вирішуються у формі діалогу, через співпрацю, з дотриманням правових і моральних норм. Люди різняться один від одного за багатьма чинниками: потребами, інтересами, переконаннями, установками, ціннісними орієнтаціями, морально-етичними нормами, рівнем розвитку психічних процесів, особистісними характеристиками (включаючи характер), життєвими цілями, тощо. Зіткнення між будь-якими з них може призвести до протиставлення в ході міжособистісної взаємодії.

Традиційно розрізняють два типи міжособистісної взаємодії, запропоновані М.Дойчем: *кооперація* (співробітництво) та *конкуренція* (суперництво). На нашу думку, цей поділ є неповним. Взаємодіючи, індивіди, якщо й не співробітничують, то не обов'язково конкурують (конкуренція – суперництво в якійсь галузі між окремими особами, зацікавленими в досягненні однієї й тієї ж мети). Як зазначає Т.К.Цветкова: "Співробітництво практично не розглядається само по собі, без хоча б теоретичного протиставлення його суперництву" [15:149]. Хоч М.Дойч і виділив третю цільову структуру – *індивідуалізація* (тобто такий тип навчальних умов, за яких учні працюють індивідуально і досягають своїй цілі незалежно один від одного). При цьому не враховується певний проміжний стан, коли люди спільно беруть участь в одних і тих же чи пов'язаних між собою процесах життєдіяльності, але роблять це формально, чи за причини певної необхідності, не співробітничуючи і не конкуруючи при цьому.

Дещо розширив класифікацію міжособистісної взаємодії Ч.Макклінток, досліджуючи конкретні мотиви на основі математичної теорії ігор: кооперація, індивідуалізм, суперництво, альтруїзм, рівність. Семантичний аналіз свідчить, що суперництво неможливе без індивідуалізму, а його крайні форми можуть набувати агресивного характеру. Кооперація, в першу чергу, передбачає рівність позицій і наявність елементів альтруїзму.

Ми вважаємо, що більш коректно у міжособистісній взаємодії можна виділити наступні стратегії:

1. Віддалення, тобто те, що розділяє людей на будь-якому рівні: *фізичному* (зріст, повнота, колір шкіри тощо), *психологічному* (тип нервової системи, характер, розвиток пізнавальних психічних процесів тощо), *соціальному* (статус, ролі), *духовному* (світогляд, моральність, належність до тих чи інших релігійних конфесій).

2. Об'єднання інтегрування в ціле, взаємозумовлене співробітництво в досягненні цілей, у вирішенні проблем, в особистісному зростанні кожного. Такий підхід має суттєве значення для діяльності педагога, забезпечуючи його певним інструментарієм своєчасного виявлення потенційного конфлікту та його попередження.

За таких умов між учителем та учнями існують партнерські рівноправні стосунки, суб'єкт-суб'єктні відносини, співпраця, співдружність, співпереживання, співтворчість. Вони можливі лише за умови реалізації педагогом інтегруючих стратегій взаємодії, які сприяють конструктивному розв'язанню конфліктів, самоактуалізації та позитивному розвитку дитини.

Коли обидві сторони особливо виділяють свою несхожість у найрізноманітніших ситуаціях і галузях (віддаляються одна від одної), стає помітним, що назріває конфлікт. Коли до думки про відмінності додається уявлення про небезпеку – виникає конфліктна ситуація. Після того, як сторони визначили свого супротивника і підготувалися до сутички, нанесення першого удару – відбувається провокація стосовно опонента – інцидент. Інцидент переростає у конфліктну взаємодію – стан відкритого конфлікту.

З'ясуємо відмінність між поняттями "конфліктна ситуація" і "ситуація конфлікту". Психологічний словник (1990 р.) М.І.Пірен, А.Т.Ішмуратов, Т.М.Лисянська, А.Я.Анцупов, А.А.Малишев, Н.В.Гришина, Д.Г.Скотт та багато інших визначають конфліктну ситуацію як основу конфлікту, що передуює йому, фіксує об'єкт конфлікту та реальні суперечливі позиції, цілі та засоби їх досягнення, інтереси, бажання, потяги між опонентами (суб'єктами) можливого конфлікту [11;2;3;9;16;17;18;19]. Ситуація конфлікту є дещо ширше поняття ніж конфліктна ситуація і власне сам конфлікт. Вона включає в себе, крім вище розглянутих елементів конфлікту, ще й віддалення – як стратегію міжособистісної взаємодії, що неминує веде до суперечливого зіткнення. Отже, ситуація конфлікту має таку структуру: віддалення, конфліктна ситуація, інцидент (конфліктна взаємодія), завершення конфлікту. Для повного розв'язання конфлікту необхідно вичерпати предмет віддалення на соціальному, психологічному або духовному рівнях.

1. Бандурка А.М., Друзь В.А. Конфликтология: Учебн. Пособие для вузов. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1997. – 355 с.
2. Ішмуратов А.Т. Конфлікт і згода: основи когнітивної теорії конфліктів. – К.: Наукова думка, 1996. – 189 с.
3. Пірен М.І. Основи конфліктології: Навчальний посібник. – К., 1997.
4. Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 19-21 жовтня 1993 р. – Чернівці, 1993. – 184 с.
5. Словник – довідник термінів з конфліктології / За редакцією: проф. М.І. Пірен, проф. Г.В. Ложкіна. – Чернівці – Київ, 1995. 332 с.
6. Кочетов А.И. Педагогическое исследование. – Рязань, 1975. – 177 с.
7. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. – К.: Наукова думка, 1995. – 223 с.
8. Донцов А.И., Полозова Т.А. Проблема конфликта в западной социальной психологии. // Психологический журнал. Том 1. – 1980. – №6. – С. 119-131.
9. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2- изд. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

10. Веселова В.В. Билет в будущее. – М.: Знание, 1990. – 80 с.
11. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2001. – 464 с.
12. Кричевский Р.Л., Дубовская Е.М. Психология малой группы: теоретический и прикладной аспекты. М.: Изд-во МГУ. – 207 с.
13. Пономарёв Ю.П. Игровые модели: Математические методы, психологический анализ / Отв. ред. Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1991. – 160 с.
14. Ложкин Г.В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2000. – 256 с.
15. Цветкова Т.К. Исследования учебного сотрудничества в педагогической психологии США. // Вопросы психологии. – 1989. - №2. – С. 148-155.
16. Скотт Д.Г. Конфликты: пути их преодоления. - К.: Внешторгиздат, 1991. – 190 с.
17. Баскина Ю.В., Спиваковская А.С. Методика включенного конфликта и её использование для оценки эффективности психологической коррекции. // Вопросы психологии. – 1989. – №2. – С. 102-109.
18. Бородкин Ф.М., Коряк Н.М. Внимание: конфликт! / Авт. предисл. Ю.А. Шерковин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Новосибирск: Наука, 1989. – 190 с.
19. Шейнов В.П. Конфликты в нашей жизни и их разрешение. – Мн.: Амалфея, 1996. – 288 с.

Матеріал надійшов до редакції 1.04.2004 р.

Костюшко Ю.А. Анализ ситуации межличностного конфликта: педагогический аспект.

На основе теоретического анализа зарубежных и отечественных исследований конфликта раскрывается содержание понятия "ситуация конфликта".

Kostyushko Yu.O. Analysis of Interpersonal Conflict Situation: Pedagogic Aspect.

The article deals with the concept of a 'conflict situation' on the basis of theoretical analysis of Ukrainian and foreign research works.